

Asya Studies

Akademik Sosyal Arařtırmalar / Academic Social Studies
Year: 9, Number: 31, p. 249-260, Spring 2025

Moğollar ve Timurlular Devrinde Andican *Andijan in the Mongol and Timurid Period*

ISSN: 2602-2877 / E-ISSN: 2602-263X

Arařtırma Makalesi
Research Article

Makale Geliř Tarihi
Article Arrival Date
21/02/2025

Makale Kabul Tarihi
Article Accepted Date
24/03/2025

Makale Yayım Tarihi
Article Publication Date
25/03/2025

Asya Studies

Dr. Bilen Yılmaz

bilenyilmaz111@gmail.com

ORCID: 0000-0002-0310-6930

Öz

Türklerin en eski yerleşim yerlerinden olan Türkistan'da siyasi, sosyal, ekonomik ve askeri yönleriyle stratejik öneme sahip birçok yerleşim birimi kurulmuştur. Geçmişi yaklaşık olarak üç bin yıl öncesine kadar gitmekle birlikte, bu şehirlere yüklenen tarihsel misyon VII-X. yüzyıllarda İslam dünyası ile gayri Müslim Türk-Moğol kabileleri arasındaki sınırın muhafazasına atıf yapar. Andican, XIII. yüzyıldaki ilk Moğol saldırılarıyla büyük bir yıkım yaşasa da Ögedey ailesinden Kaydu'nun talimatı ve Çağatay ailesinden Duva'nın çabasıyla yeniden canlandırılıp, planlı bir iskân politikasıyla, çoğunluğu Türk ve Moğolların oluşturduğu kozmopolit bir şehre dönüşmüştür. Çağataylılar ve Timurlular devrinde zaman zaman hanedan içi çekişmelerde ağır tahribata uğrasa da mevcut stratejik değerini korumayı başarmış; İpek Yolu'nun önemli duraklarından biri olma özelliğini ise hiç kaybetmemiştir. XIII. yüzyılda gördüğü yıkıma rağmen gelişen ekonomisiyle birlikte, Emir Timur devrinde doksan bin asker çıkaracak kadar büyüyen, Semerkant'ın yanı sıra ikinci başkent olma hüviyeti kazanan Andican, Türk bir baba ve Moğol bir anneden olan Babür Şah'ın da doğup büyüdüğü şehirdir. Makalemizde, Türkistan ve daha dar kapsamda Fergana Vadisi ile konumlandırılan Andican'ın adı üzerine bir değerlendirme yaptıktan sonra, Moğol öncesi, Moğol evresi ve Timurlu evresi olarak üç başlık altında konuyu incelemeyi uygun gördük. Kaynak kullanımında ise Moğol ve Timurlu tarihinin önde gelen eserlerinden faydalanmaya özen gösterdik.

Anahtar Kelimeler: Andican, Moğollar, Timurlular, Türkistan, Fergana Vadisi

Abstract

Many settlements of strategic importance in terms of political, social, economic, and military aspects have been established in Turkestan, one of the oldest settlements of the Turks. Although its history goes back approximately three thousand years, the historical mission assigned to these cities dates back to the 7th-10th centuries. It refers to the preservation of the border between the Islamic world and non-muslim Turkic-Mongolian tribes in these centuries. Although Andijan suffered great destruction with the first Mongol attacks in the 13th century, it was revitalized with the instructions of Qaidu from the Ögedei family and the efforts of Duva from the Chagatai family. With a planned settlement policy, it turned into a cosmopolitan city, mainly composed of Turks and Mongols. Although it suffered heavy damage from time to time due to intra-dynastic conflicts during the Chagataid and Timurid periods, it managed to preserve its current strategic value; It has never lost its feature of being one of the important stops of the Silk Road. Andijan, with its economy that developed despite the destruction it suffered in the 13th century, grew enough to recruit ninety thousand soldiers during the reign of Amir Timur and became the second capital after Samarkand. It is also the city where Babur Shah, who had a Turkic father and a Mongolian mother, was born and raised. In our article, after evaluating the name of Andijan, which is positioned with Turkestan and, to a lesser extent, the Fergana Valley, we deemed it appropriate to examine the subject under three headings: pre-Mongol, Mongolian phase, and Timurid phase. When using sources, we took care to benefit from the distinguished works of Mongol and Timurid history.

Keywords: Andijan, Mongols, Timurids, Turkestan, Fergana Valley

Atf Bilgisi / Citation Information

Yılmaz, B. (2025). Moğollar ve Timurlular devrinde Andican. *Asya Studies*, 9(31), 249-260.
<https://doi.org/10.31455/asya.1644081>

GİRİŞ

Şehirleri yok eden korkunç şöhretlerine rağmen Moğolların Türkistan şehirciliği üzerindeki etkisi, dikkate değer önemde ve çok yönlüdür. Moğollar tarafından inşa edilen şehirlere, özellikle de Karakurum, Şangdu (Xanadu-yazlık başkent) Dadu (Hanbalık, Pekin-kışlık başkent), Sultaniye ve Saray (Saray el Mahrusa-Saray el Cedidi) gibi başkentler, tarihsel süreçlerinde büyük ilgi görmüşlerdir. Ancak Moğol Türkistan'ı çoğu zaman ilgi odağı olmaktan uzak kalmıştır. Bunun nedeni yalnızca bu bölgenin kendisinden kaynaklanan göreceli eksikliği değil, aynı zamanda Moğolların Türkistan'da hiçbir zaman diğer akraba hanlıklarinkine eşdeğer büyüklükte ve önemde bir başkent kurmamış olmalarıdır (Biran, 2013: 257). Bununla birlikte, Çağatay ve Ögedey Ulusları Türkistan şehirciliği üzerinde dikkate değer ve karmaşık bir etkiye sahiplerdi (Kafalı, 2005: 117-118). Bu, bir yandan Çağatay Hanlığının doğu kesimlerinde şehir hayatını olumsuz etkilerken, batı kesimlerinde büyük şehirlerin birer metropole dönüştüğü; ama aynı zamanda doğu-batı sınırında, stratejik öneme sahip yeni şehirlerin kurulmasıyla ilerleyen bir süreçtir.

Moğol imparatorluğu XIII. yüzyılın ikinci yarısında dağıldığında, yeni oluşturulan hanlıklar için hem zenginlik kaynağı hem de otorite sembolü olarak şehirlerin önemi çarpıcı biçimde arttı. Ancak Türkistan'da iç karışıklıklar şehir yaşamının yeniden canlanmasını engellemeye devam ediyordu. Büyük Kağan Mengü'nün 1259 yılındaki ölümünden sonra, Kubilay ve Hülegü ailelerine Çağatay ve Ögedey ailelerinin iyi bir başlangıç yapma fırsatı olmamıştı. 1251'de kağanlığın Ögedeylerden Toluylara geçmesiyle esasen her ikisi de ciddi şekilde zarar görmüştü. Ögedey ulusu dağılmış ve kıdemli üyelerinin çoğu ortadan kaldırılmıştı. Çağataylıların destekçileri de önemli ölçüde azalmış ve Çağatay ulusu dağılmamasına rağmen, asli topraklarının büyük kısmı Altın Orda tarafından ele geçirilmişti. Her iki ulus da servetlerini yeniden kazanmak için imparatorluğun dağılmasından yararlanmaya çalışıyordu. Bu ilk olarak, sadakatini Arık Böke'den Kubilay'a kaydırarak Türkistan'ı ele geçirmeyi ve Altın Orda ve Ögedeyler pahasına onu genişletmeyi başaran Çağatay Hanı Algu tarafından yapıldı.(Barthold, 1990:535-536) Ancak onun hükümdarlığı sırasında ve sonrasında, Ögedeyler davasını yeniden canlandırmaya çalışan Kaydu, Çağataylılara meydan okudu. 1271'den 1301'deki ölümüne kadar Kaydu, Çağataylıların derebeyiydi; fakat han resmî olarak Çağatay ailesinden seçiliyordu. Çağatay Hanlığının esas kurucusu olarak da değerlendirilen Duva (Kafalı, 2005: 71), Kaydu ile samimi bir iş birliğine gittiğinde, Türkistan'ın genel itibarıyla Moğol atları için meraya dönüştürülmüş olan doğu kesimleri yeniden hayat bulmaya başlamıştı. Andican, bu işbirliğiyle, merkezileşme çabasına girişen Çağatay Hanlığının sembol şehirlerinden biri olarak adeta yeniden inşa edilip, tarih sahnesine geri dönmüştü.

Andican Adı Üzerine

Bilindiği gibi yer adları üzerine yapılan çalışmaların hemen hepsinde doğruluğu ispat edilemeyen; fakat yakın tarih ile anlamlı bağlar kurabilecek nitelikte efsanevi ve mitolojik kayıtlarla konuya bir giriş yapılmaktadır. Andican şehri de böylesi kayıtlardan mahrum değildir. Nitekim bu doğrultuda yapılmış önemli bir çalışma olan ve Ergashev tarafından kaleme alınan makalede, Andican adının nereden geldiğine dair oldukça fazla malumat bulunur:

Bir efsaneye göre Turan'ın eski kralı Afrasiab'ın kızı Adinajon ağır bir hastalığa yakalanmış ve tedavisi için şimdiki Andican şehrinin olduğu topraklara getirilmişti. Afrasiab

burada kızı için büyük bahçeler inşa ettirmişti. Bu bahçeler etrafında kurulan ve gelişen şehir, kızının adıyla anılmaya başlarken, kısa süre sonra Turan ülkesinin başkenti olmuştu. Bir diğer efsaneye göre bu antik kenti ilk inşa edenin adı "Andi" idi ve kurucusunun adına ithaf olarak "jan" kelimesi, yani "adamak" anlamına gelen kelime ile birleştirilmişti. Andijan kelimesinin and (yemin) köküyle bağlantısı olduğunu belirten kayıtlar da vardı. And-i jon kelimesi ise "can, hayat yemini, hayat üzerine edilmiş yemin" anlamını barındırıyordu. Başka bir efsanede ise kaynaklarda Kuzey Yolu olarak anılan İpek Yolu'nda, korsanların saldırısı sonucu hayatlarını kaybeden on kişi (on-can) ile bağlantı kurulmaktadır. Diğer taraftan şehrin etnik bir adla ilişkilendirildiği de görülmektedir. Eski çağlarda bu kadim topraklarda Andiler yani Hintliler yaşıyordu ki; şehir yakınlarındaki Hint mezarlığıyla bu efsane de doğrulanmak istenmiştir. Benzer şekilde Andi adlı bir Özbek halkından da bahsedilmektedir (Ergashev, 2021: 124). Fakat bizce bu noktada Özbek etnosundan bahsetmek için XV. yüzyıl sonrasını beklemek durumundayız. Ayrıca, Andican adının X. yüzyıl İslam coğrafyacılarının eserlerinde geçiyor olması bu tezi çürütür.

Tarihçi Muhammadjanov'a göre, Andican toponimi "andu" veya "andi"nin ana kökü oluşturan bir bileşen-morfem olarak terime eklenmiştir ve ikinci kök "kon, gon ve jon" telaffuzundaki sözcük birimleridir. Andican morfeminde bu eşanamlı yer adlarını oluşturan ana alt katman aslında Soğdca "kazmak" ve "oymak" anlamına gelen "kanta" veya "kanda" kelimesinden türetilmiş bir sözcük birimidir. Bu katman genellikle "kan" ve "kon" biçiminde ifade edilir ve bazı durumlarda "k" yerine "g" veya "j" sesleri alır. Bu nedenle Orta Asya'nın nehir vadileri ve tarımsal vahalarından oluşan tarihi coğrafyada "kon, gon ve jon" terimi morfem veya topo-formant olarak yaygın biçimde kullanılmaktadır. Özellikle, Zereşan vadisinin, Buhara vahasının yer adları ve hidronim bileşen sisteminde bunlar "kon", "kan", "kom", "kal", "gon", "gan" formlarında kaydedilmiştir. Örneğin Konimek, Kumuşon, Karamkon, Karkon, Mugan, Vobkan, Somjan, Jandar, Arbincon, Abijan, Kajjan bu adlardandır. Andican yer adının temelini oluşturan kon, gon ve jon kelimeleri, nehir ve dere gibi tek bir kavramı ifade eden eşanamlı sözlüklerdir. Böylece Andican şehrinin adı, "andi" kelimesinin bağlandığı su, nehir veya dere adıyla ilişkilendirilmektedir.

Diğer bir teori ise Moğolca "anda" sözcüğünden yola çıkarak "dost, kardeş, kan kardeş" anlamıyla bağlantılı olarak "yakın" anlamını barındırır. Böylece su, nehir veya dere anlamına gelen "kon", "gon" ve "jon" gibi morfemlerin birleşiminden "suya yakın" veya "su kenarı", "nehre yakın" veya "nehir kıyısı" anlamında kullanılmış olabilir. Örneğin Orta Çağ'da Urgut kentine suya yakın yer anlamına gelen "Andak" adı verilmiştir (Muhammadjanov, 2002: 34-35). Coğrafyacı Ahmadaliyev (1997: 25)'e göre de "andi" kelimesi arkadaş, erkek kardeş veya tutingan (kan kardeş) anlamına gelmektedir. Nitekim M. Tadjibayev, *Şeybani Devon'un Kelime ve Gramer Tahlili* adlı tezinde, "andi" kelimesinin Moğolca "dost" kelimesinden (anda) türediğini belirterek, Moğolların yıkarak ele geçirdikleri şehri el birliğiyle yeniden inşa ettiklerini belirtirken; "yok ettiler ve burayı Andigon (Dostlar Şehri) olarak yeniden adlandırdılar" şeklinde kaydetmiştir (Ahmadaliyev, 1997, aynı yer).

Ergashev (2021: 124) de Moğolcadaki "anda" kelimesinin en güçlü bağlantı olacağına inanmaktadır. Ancak kelime Türk-Moğol karışımı bir ulus olma yolundaki Özbeklerin tarihsel deviniminde yakın anlamlar türetmiştir. "Özbekçe İsimlerin Anlamları" adlı kitapta "andi" sözcüğü, "jajji" (sevimli) ve "kenja" (küçük) sözcükleriyle ilişkilendirilmiştir. Andaboy,

Andagul, Andom, Andahon (güzel kız). Yani kelime eski Türkçe-Moğolca olup erkek kardeş, kız kardeş, sadık dost, müttefik, kardeş gibi anlamlarla bağlantılıdır.

Andican topraklarında eski çağlardan beri farklı etnik gruplardan insanlar yaşamaktadır ve tarihçiler, bunların yalnızca İran dili konuşan etnik gruplardan değil, aynı zamanda Türk dilinin farklı lehçelerini konuşan büyük bir insan grubundan da oluştuğunu belirtmektedir. Daha doğrusu, bu bölgelerde İlk Çağ'dan ve Orta Çağ'ın başlarından beri meydana gelen sosyo-ekonomik, kültürel ve etno-dilsel aktivitede rol alanlar Türkçe-Moğolca konuşan halklardır. Elbette etno-linguistik süreçler etno-genetik ve etno-toponimik süreçlerle bağlantılıdır. Belirli bir etnos başka bir etnosla temas ettiğinde, öncelikle bu ilişkinin bir sonucu olarak bu onların diline yansır. Dil taşınırken yer isimleri de taşınır (Ergashev, 2021: aynı yer).

Günümüzde Çin sınırları içinde yer alan bir Uygur yerleşim birimi olan Encan ile Özbekistan sınırları içinde kalan Andican arasında bir bağlantı kurmak mümkündür. Çince adıyla Dazhuangzi 大庄子 Köyü'nün bir kısmı için Huangxing Xiyu Tuzhi'da, Yargol havalisindeki Yemşi'nin 5 li (2.5 km) batısında olduğu ve buradan doğudaki Piçan'a 373 li sonra varıldığı kaydedilmektedir. Bir kısım yerli halk buraya Encan adını vermiştir ki, Hsi Yü T'ung Wen Chih'da burası Anci-yan (Çince: Anjiyan 安濟彦; Moğolca: Anjiyan) adıyla geçmektedir ve kaynaktaki rivayete göre Anjiyan halkı burada yaşamıştır. Buradaki Anjiyan, Andican veya Endican olmalıdır. Bugünkü Çince Özbekistan'ın Andican Şehri hâlâ Anjiyan 安集延 adıyla yazılmaktadır (Yıldırım, 2015: 102, 325; Yıldırım, 2017: 90).

Moğollardan Önce Andican

Orta Asya'nın en büyük tarihi şehirlerinden biri olan Andican, önemli ticaret ve kültür merkezlerini barındıran Büyük İpek Yolu üzerinde bulunuyordu. Çin kaynaklarında Kuzey Yolu olarak geçen İpek Yolu, Terakdavan ve Tau Murun geçitleri üzerinden Kaşgar'ı Fergana Vadisi, Semerkant ve Buhara'ya bağlıyordu. Çinli seyyah Zhang Jiang, MÖ II-I. yüzyıllarda Fergana Vadisi'nde yetmişen fazla küçük kasabanın bulunduğunu ve Büyük İpek Yolu'nun belirginleşmeye başladığı bir tarihte Andican'ın kurulduğunu belirtmektedir (Kayumov, 2008: 4). Arkeolojik bulgular ise MÖ IX-VIII. yüzyıllarda burada belirgin bir yerleşim varlığına işaret eder (Abduhalimovich, 2021: 101). İlk sakinleri Sartlar olan (Türkmen, 2023: 375) Fergana Vadisi sırayla Hun, Akhun ve Göktürk idaresinde bulunmakla birlikte, burada İpek Yolu üzerinde ticaret yapmayı sürdüren Soğdlu tüccarların da etkin olduğu bir bölgeydi. Ülkenin batı kısmından sorumlu olan İstemi Yabgu'nun bu bölgeye ve ticaret düzenine özel bir önem verdiği anlaşılmaktadır (Taşağıl, 2003: 32). Bölge, Göktürlere bağlı bir boy olan ve daha sonra İslamiyet'i kabul eden Karlukların uzun vadeli yerleşim yeri haline gelirken; Karlukların buradaki varlıkları Uygurlar, Samaniler ve Karahanlılar devrinde de sürmüştür. Karluklar, Karahıtayların baskı rejiminde zorlu bir dönem geçirdikten sonra Moğollar çağında beylik statüsü alarak yaşamlarına devam etmişlerdir.

Şehrin adının ne zaman tam olarak Andican kelimesiyle kullanılmaya başlandığı kesin olarak bilinmese de İslam etkisinde yazıldığı anlaşılan Türk destanlarında geçtiği görülür. Uygur harfli Oğuz Kağan Destanı'nda ve Reşidüddin'in Oğuzname'sinde geçmese de Kazan nüshasında geçer. Örneğin, Oğuz Kağan batı seferine çıktığında, oğulları Andican ve Türkistan'ı alıp, daha sonra babalarına katılmışlardır (Demir, 2016: 98-99). Kırgızların kültür ve

milli benliklerinde önemli yeri olan Manas Destanı'nda da Andican adı sık geçer. Destan kahramanı Manas, Andican elmaları yiyerek büyümüştür (Bala, 1988: 269).

Efsanelerden tarihsel kayıtlara geçildiğinde şehir hakkındaki en net bilgilerin X. yüzyıl Arap coğrafyacılarının eserlerinde olduğu görülür. İbn Havkal ve Mukaddesî'de şehrin adı "Andican, Andikan, Andikon" olarak geçmektedir. İbn Havkal da Kitâbü Sûreti'l-Arz adlı eserinde burayı köy olarak tarif ederken ismini "Endegân" olarak verir (Şeşen, 2017: 234). Sem'anî (1988: 217) ve Hemevî (1977: 261)'de ise şehrin adı "Endükân, Endigân, Endügân, Andugân" olarak geçmektedir.

X. yüzyıl Arap coğrafyacılarının eserlerinde Andican'ın da içinde yer aldığı Fergana bölgesinin güney kısımlarının Nesyâ adıyla geçtiği de görülmektedir. Mukaddesî (1906: 272), Aşağı Nesyâ bölgesinde bulunan şehirlerden Zenderâmş, Merginan, Bereng, Uştikân ve Andükân adlarını verirken, bunlardan ilk üçünün yakut (küçük) şehirler olduğunu belirtmiştir ki bu da Andican'ın bu dönemde görece daha büyük bir yerleşim olduğu anlamına gelmektedir. Fakat Hemevî (1977: aynı yer) burayı bir köy olarak kaydetmiştir. Ebü'l-Fida'nın (1330: 561) İbn Havkal'dan aktardığına göre şehir çevresinde demir, kömür, kalay, petrol ve firuze çıkarılıyordu. Kömürün yanmasından sonra arda kalan kül ise elbiselerin ağartılmasında kullanılıyordu.

Abbasilerin VIII. yüzyılın ikinci yarısında Türkistan'a yaptıkları saldırılara karşı başarılı bir savunma yapan fakat neticede direnemeyen Karluk ülkesinde (Fergana) bulunan Andican'ın bu yıllarda köy veya kasaba olduğu anlaşılmaktadır. X. yüzyıl başlarında yeniden Karlukların eline geçen Andican, sırasıyla Karahanlıların ve Melikşah devrinde (1090) Büyük Selçukluların eline geçmiştir (Kafesoğlu, 1992: 184). Ergashev (2021: 122), Büyük Selçuklular devrinde kaleme alınan Divan-ı Lügati't-Türk'te geçen ve Kaşgarlı'nın bir yer adı olarak açıkladığı "Adhğış" (Kaşgarlı, 1985: 96) adının Andican ile bağlantılı olduğunu düşünmektedir. Şehir, XII. yüzyılda Fergana'nın merkezi olurken¹; Katvan savaşı sonrasında Karahıtay egemenliğine girmiştir. 1210'da Karahıtayları yenen Muhammed Harezmsah, Andican ve çevresine hâkim olmuş; fakat bölge çok geçmeden bu kez Cengizli Moğollarının saldırısına uğramıştır² (Konukçu, 1995: 192).

Moğollar Devrinde Andican

Cengiz Han'ın ölmeden evvel açıkladığı vasiyetinde, oğlu Çağatay'a bıraktığı bölgeler içinde kalan Andican'ın kısa sürede yoğun Moğol göçüne uğradığı görülür. Aileleriyle birlikte Çağatay'ın hizmetine giren binbaşı rütbesindeki noyanlar arasında Celayirli Müngge de bulunuyordu ki Andican'a ilk olarak yerleşenler bunlar olmuştu (Kafalı, 2005: 60-62). Ne var ki Ögedey ve Çağatay ailesine bırakılan toprakların sınırları net olmadığı gibi, vaktiyle iki kardeş arasında yaşanan gerginliklerin yeni nesillere de aktarılmış olması, bölge şehirleri açısından sürekli bir yıkım getirmiştir. Kurulan şehirlerin hiçbirisinde han sarayı inşa edilmemiş; han ordaları genellikle hareket halinde olmayı tercih etmişti. Fergana bölgesindeki birçok yerleşim yeri gibi Andican da bu politika doğrultusunda restore edilmiş şehirlerdendir. Hanların hareket

¹ 9. yüzyılda Fergana bölgesinin merkezi Ahsiket (Ahsikes, Ahsi) şehriydi (İstahrî, 1967: 333); Kurulay, 2007: 101). Babür döneminde (16. yüzyıl başları) ise Andican'dan sonra ikinci büyük Fergana bölgesi şehriydi (Arat, 1970: 4).

² Harezmsahlılar ile Karahıtaylar arasındaki savaş Andican yakınlarındaki Lamış kasabasında gerçekleşmiştir (Cuveyni, 1912: 77).

tarzını, ticaret yollarının güzergâhları da belirlediği için, Almalık, Taraz, Andican gibi şehirler gelişirken; Balasagun gibi köklü şehirler tarih sahnesinden çekilmek zorunda kalmıştı (Biran, 2013: 278).

Moğol saldırılarının en şiddetlilerine maruz kalsa da paradoksal olarak yıkım, yapım, teslim ve kurtuluş dikotomisinde sıkışıp kalan Fergana bölgesi şehirlerinin sosyo-ekonomik ve demografik durumu da bu bağlamda karmaşıktır. Zira uzun süre Karahıtayların dinî baskıları altında ezilen yerleşik Müslüman kitle, Cebe Noyan komutasında bölgeye giren Moğol askerlerini sevinçle karşılamıştı (Devlet, 2010: 214). Yani bölgenin dinî hassasiyetleri oldukça yüksekti. Moğol tarihinin ilk eserleri arasında olan Cemal Karşı'nın Mulhakat bi's-Surah'ında (2005: 150) Endigan adı ile geçen şehrin ve yakın çevresindeki yerleşim yerlerinin, İslami refleksleri kuvvetli ilim erbabı çıkardığı kaydedilmiştir. Nitekim Safevîlerin, Özbeklere galip gelmesinin ardından çok sayıda Sünni âliminin Andican ve çevresine göçtüğü anlaşılmaktadır (Duğlat: 386). Şehrin inanç temelli misyonunun XVII-XVIII. yüzyıllarda Moğol Cungarlara ve sonrasında Ruslara karşı da devam ettirildiği anlaşılır (Saparaliyev, 2005: 60).

Çağatay hanları Duva ve Kaydu, Kaşgar ticaret yolunu kontrolleri altında tutmak için Andican'a büyük önem veriyorlardı. Doğal olarak şehrin güvenliği için Moğol göçebelerini buraya taşımaya gayret ettiler. Moğollar ilk olarak şehrin çevresindeki verimli sulak alanlara yerleşmişlerdi. Bunun yakın zamanlı bir sonucu olarak da Andican çevresinde Moğol etnik adlarıyla ilişkilendirilen yer adları ortaya çıktı. Naiman, Sulduz, Uyshin, Ayranchi, Argın, Akhtachi, Darkhan, Jevachi gibi Moğol kabileleri şehri bir halka gibi çevreleyerek genişletiyorlardı. Daha sonra yöre halkının arasına karışıp onların bir parçası oldular ve şehir merkezine yaklaşmaya başladılar (Kayumov, 2008: 4). Aslında bu dönemde tüm Çağatay ülkesinde olduğu gibi, Andican'ın da imar işleri Mesut Yalavaç eliyle yürütülüyordu. Onun ölümünden sonra aynı işlere, Kaydu tarafından görevlendirilen oğlu Ebubekir bakmaya devam etti. Onun vefatından sonra ise görevi kardeşi Satılmış devraldı (Kafalı, 2005: 117-119). Barthold (2015a: 206) bu dönemde Çağatay, Yuan ve Ögedey aileleri arasında süren uzun savaşlar sırasında büyük oranda tahrip edilen tarım arazilerine daha fazla zarar gelmemesi amacıyla alınan önlemler çerçevesinde Andican'ın kurulmuş veya restore edilmiş olduğunu düşünmektedir. Barthold bir başka eserinde ise (2015b: 9) Andican'ın, İslam medeniyetinin Türkistan'ın doğu bozkırlarında yerleşebilmesi için seçilmiş ve bizzat Moğol hanlarının da desteğiyle restore edilmiş bir şehir olduğunu belirtmektedir. Shagdariin Bira (1998: 270)'ya göre Andican Moğollar devrinde sadece restore edilmişti. Yani zaten bir şehir temeli bulunuyordu. Biran (2013: 268) ise şehrin, Moğol orijinli tebaa için kurulduğunu; fakat büyük hızla büyüyüp kozmopolit bir hale büründüğünü belirtmektedir. Nitekim Karahanlılar ve Karahıtaylar devrinde kağan hazinesi Özkent'te korunurken; Çağataylar devrinde (Duva Han devri) Andican bu görevi üstlenmişti (Sinor, 1998: 270). Timurlular devrinde de Andican'da bir darphane işler vaziyetteydi (Davidovich, 1998: 414).

Andican'da, Moğol devrinin önemli şehirlerinde var olan han saraylarına rastlanmaz. Barthold (2015a: 166)'a göre bu, şehrin sadece halk için inşa edilmesinden kaynaklanır. Moğol hanları arasında kabul görmeye başlayan İslamiyet'in de Fergana Vadisi şehirlerinin ve hatta Doğu Türkistan'ın tamamında kaydedeceği gelişimde büyük payı olduğunu da belirtmek gerekir. Mübarekşah, Barak, Tarmaşirin gibi Çağatay hanlarının bu eğilimi, esasen Cengiz Han'ın yıkıma çalıştığı kabilecilik anlayışının bu kez farklı şekilde dirilmesine vesile olacaktır

(Arıcanlı, 1988: 4). Müslüman Moğol beyleri başta Doğu Türkistan olmak üzere hemen her bölgede güçlenmeye başlamış, Barlas, Duğlat gibi boylar belirli güç merkezlerinde toplanıyorlardı. Hiç şüphesiz İslami yaşam tarzı yerleşik düzene geçmeyi ve şehirleşmeyi önceliyordu. Ancak yine de Doğu Türkistan'daki şehirleşme oranı, Maverâünnehir ve İran coğrafyasına oranla gerideydi. Üstelik Doğu Türkistan'daki siyasal eğilim, Kubilay devrinde yoğunlaşan merkezîyetçi yönetim anlayışına tepki olarak başlayan ve göçebe bozkır kültürünün asaletine yapılan vurguyla bir ayrışmayı, kırılmayı beraberinde getirmişti. Bu durum, Cengiz Han gibi merkezîyetçiliğe önem veren Emir Timur'un işine gelmiyordu (Arıcanlı, 1988: 10).

Timurlular Devrinde Andican

Timur'un siyaseten tarih sahnesine çıktığı dönemde Andican, Doğu Çağatay Hanlığının merkezi konumundadır. Batıda Çağatay Hanlığından kalan toprakların idaresi Timurlular eliyle, Semerkant üzerinden yapılıyordu. Doğu Çağatay Hanlarından Yunus Han, Mahmud Han ve ardından gelenlerin Andican'a büyük önem verdikleri görülür. Timurluların eline geçtikten sonra da Andican'ın hem Moğollara hem de Timurlulara uzak mesafede kalması nedeniyle buradaki yöneticilerin kolaylıkla taraf değiştirebildikleri bir şehir ve askeri üs olduğu görülmektedir (Şâmî, 1987: 86-87). Bu nedenle şehir her el değiştirişinde kısmen veya büyük oranda tahrip ediliyordu.

Tarih-i Reşîdi'de Andican'dan ilk olarak Mirza Haydar Duğlat'ın son Çağatay hanı İsen Buka'nın oğlu olarak rivayet ettiği Tuğluk Timur'un tahta çıkışı anlatısında bahsedilir. Doğu Türkistan'da Aksu civarında hüküm sürmekte olan Moğol Duğlat kabilesi reisi Emir Bulacı, Taşkent, Hoten, Yarkent, Ahsiket ve Andican'a hükmediyordu (Duğlat, 167-168).

Emir Timur zamanında Andican her konuda çok gelişti. Timur devri şehir mimarisi olarak kayıtlara geçen dört köşe şehirlerden birisi de Buhara, Herat, Merv, Karşi, Hokant, Taşkent gibi Andican'dır (Shaydulovich, 2020: 77). Arabşah (2012: 56) Timur devrinde Andican'ın 9 tümen (90.000) asker çıkararak bir şehir olduğunu belirtir. Ayrıca Semerkant'ın 7 tûmenden ibaret olduğu düşünülürse Andican'ın en azından nüfus olarak bir hayli büyümüş olduğu anlaşılır. Şehrin nüfus yoğunluğuna dair bilgiler Natanzî'nin İskender Anonimi'nde de mevcuttur. Eserde, "Endekan" ve "Kubbetü'l-İslam" adlarıyla geçen Andican'ın her çeşit halktan göç aldığı, her kavmin ve boyun kendi mahallesi olduğu bilgisinin yanı sıra, Timurlular ile Moğollar ve özellikle de Kamerüddin arasında geçen savaşlarda sürekli el değiştirdiği de anlatılır (Natanzî, 2023: 117, 314, 321). Nitekim Timur ile Kamerüddin arasında 1375 yılında meydana gelen savaşta şehir büyük oranda tahrip edilmişti. Türkler ve Moğollar arasında sık sık el değiştiren şehir hakkında Çin kaynaklarında "Doğu'ya haraç veren şehirlerden" olduğu bilgisi de geçer (Konukçu, 1995: 190) ki doğudan kast edilenin Moğollar olduğu anlaşılır.

Şerafüddin Ali Yezdî eserinde (1997: 379) 1376 olaylarını anlattığı kısımda Andican şehrinin, Timur'un atadığı Emir Hamdi tarafından idare edilmekte olduğunu kaydeder. Timur ise Tüzükât (2010: 111) adlı eserinde, Tuğluk Timur'a karşı mücadelesinde kendi tarafına geçen Mengli Boğa, Haydar Andahoyi ve Emir Ebu Said arasında paylaştığı yerler arasında Andican'ın da olduğunu belirtmektedir. Timur, 1377 yılında Fergana'daki Moğol hâkimiyetine son verirken; buraların yönetimini oğlu Ömer Şeyh'e vermiştir. O da babası gibi bölge şehirlerinin imarına büyük önem veriyordu. Kentin çevre duvarlarını güçlendirmiş, ekilebilir araziye genişletmiş ve şehir çevresine meyve bahçeleri diktirmişti. Bu bahçelerin sulanması için

su kanalları da inşa ettirmişti. Babür'ün Hatıratında (Arat, 1970: 4) adı geçen “Dokuz Tarnov” (arık) bu dönemde inşa edilmiştir (Kayumov, aynı yer). Ömer Şeyh burayı Moğolistan'dan (Kâfiristan) gelen çetelere karşı korumaya gayret etmiştir (Yezdi, 2019: 164-165). Ne var ki Şehzade Ömer Şeyh, babası Timur'dan önce ölünce Andican hâkimiyeti oğlu İskender Mirza'ya geçmişti (Yezdi, 2019: 325).

Timurlular devrinde şehrin, askeri üs olarak öne çıktığı görülür (Aka, 2014: 22-23). Şehir aynı zamanda Türk dünyasının Moğollarla arasındaki sınırı temsil ediyordu (Aka, 2014: 43). Esasen Andican, Timur'un farklı eşlerinden olan oğulları arasında sık sık el değiştirmiştir. Ömer Şeyh'in ölümünün ardından oğulları İskender ve Ahmed arasındaki çatışmalar Andican ve çevresinde gerçekleşirken; kısa süreliğine denetimi ele geçiren İskender Mirza da burada tutunamayınca, hâkimiyet Miranşah'ın oğlu Halil'e geçmişti. Halil, şehrin talan edilmesine göz yummuştu. Tacü's-Selmânî (1999: 98) bu olayı “Öyle ki, o gün orada bayındır bir yer ve eser bulmak imkânsız oldu” şeklinde ifade etmiştir. Fakat Halil'in hükmü de uzun sürmeyerek şehrin denetimi bu kez de Şahrüh'un oğlu İbrahim'in eline geçer (Aka, 2014: 43-44).

Andican yalnızca şehzadeler için bir mücadele alanı olmayıp, Timurlu ailesine hizmet eden emirlerce de isyan edilebilecek bir noktada bulunuyordu. Örneğin Şahrüh'un, Halil Sultan'ın emrine ajan olarak verdiği Emir Nureddin, kendisinden bekleneni yapmadığı gibi, Emir Hûdaydâd ile birlik olup Andican'ı ele geçirmiştir (Aka, 2014: 71). Uzun mücadeleler sonucunda tüm Timurlu saltanatına hâkim olan Şahrüh, şehrin denetimini oğlu Uluğ Bey'e bıraktığında (Aka, 2014: 80) da Andican Timurlular ve Moğollar (Doğu Çağatay Hanlığı) arasında el değiştirmeye devam ediyordu (Hasan-ı Rumlu, 2006: 105). Neticede Andican'daki Moğol varlığına büyük oranda son verilmişti. Uluğ Bey'in ölümünden (1449) sonra, Ebu Said Mirza, Maveraünnehir'de yönetimi ele geçirirken; Fergana'nın ve Andican'ın yönetimini de oğlu Ömer'e vermişti. Bu esnada Tian Shan (Tanrı Dağları) tarafında hüküm süren Moğollar, Kaşan ve Ahsi'den Fergana topraklarına sık sık saldırıyorlardı. Hatta bu saldırılardan birinde Ahsi düşmanın eline geçmişti. Bu tarihten itibaren (1468-1469) yönetim merkezi, görece daha güvenli olan Andican'a taşınmıştı. Ömer'in, Moğol Hanı Yunus'un kızı Kutlug Nigar ile evlenmesinden sonra saldırılar kısmen azalmış ve Andican başkent olarak daha müreffeh hale gelmeye başlamıştı; fakat son Timurlu hükümdarı Ebu Said'in torunları olan Zahirüddin Muhammed Babür ve Mirza Cihangir arasındaki mücadeleler de ilk olarak Andican'da başlamıştı (Duğlat, 2006: 322). İki kardeşin mücadelesi sürerken babalarının (Ömer) hizmetinde bulunan Ahmed Tembél de Andican'daki karışıklıktan faydalanıp isyan etmiş ve şehrin denetimini eline geçirmişti (Duğlat, 2006: 327). Babür ise daha büyük bir kazanç umuduyla, karışıklık içindeki Semerkant'ı, Özbeklere karşı koruyamayan amca çocukları Baysungur ve Ali Mirza'nın elinden almak için sefere çıkmış ve başarılı olmuştu. Andican 1514 yılında Özbeklerin saldırılarına uğrarken (Duğlat, 2006: 299), Tembél'in Andican'da devam ettirdiği eziyeti duyan Babür, tekrar Andican'a sefer düzenlediğinde ise hem Semerkant'ı hem de Andican'ı kaybetmiş ve amcası Sultan Mahmud Han'a sığınmıştır (Duğlat, 2006: 344-345). Daha sonra tekrar Semerkant'ı almaya kalktıysa da Şahi Beg Han'ın (Şeybanî Han) eline düşmüş ve kurtulabilmek için kız kardeşi Hanzâde Begüm'ü teslim etmek zorunda kalmıştır. Bu esnada Andican'ı ele geçiren Şahi Beg, vakit kaybetmeden Tembél'i idam ettirmiştir (Duğlat, 2006: 349).

Şubat 1483'te Ömer ve Kutlug Nigar'ın oğulları olarak Andican'da dünyaya gelen Zahirüddin Muhammed'e, sağlıklı, güçlü (kaplan gibi) ve son derece uyanık olduğu için Babür adı da verilmişti. 12 yaşında yönetimi devralan Babür, burada tutunamayıp Hindistan ve Afganistan'da yeni bir hanedanın temelini atmışsa da Andican şehrine duyduğu sevgi ve özlem, hatıratında geniş bir yer bulmuştur. Babür, eserinde şunları kaydediyordu:

“Endican, cenup tarafındaki kasabalarından biri olup, ortadadır ve Fergana vilâyetinin payitahtıdır. Hububatı çoktur, meyvası boldur; kavun ve üzümü iyidir. Kavun zamanında tarladan kavun satmak âdet değildir. Endican naşpatisinden daha iyi naşpati (armut) bulunmaz. Maverâünnehir'de, Semerkand ve Keş kurganlarından sonra bundan daha büyük kurgan yoktur. Üç kapısı vardır. Erki cenup tarafındadır. Şâyân-ı hayrettir ki, buraya dokuz arık (tarnav) su girdiği hâlde, hiç bir yerden çıkmaz. Kalenin etrafındaki hendeğin dışında, taş döşeli büyük yol bulunmaktadır. Kalenin etrafı mahalleler ile çevrilmiştir. Bu mahalleler kaleden bu hendek ve onun yanından geçen büyük yol ile ayrılırlar. Av ve kuşu da çoktur. Sülünü pek semiz olur. Bir sülünün budunu dört kişi yese, bitiremezmiş. Ahalisi Türk'tür. Şehir ve pazarda Türkçeyi bilmeyen kimse yoktur. Halkın konuşma dili yazı diline uygundur. Nitekim Mîr Ali Şîr Nevaî'nin eserleri, Herat'ta neşv-ü nema bulduğu hâlde, bu dil ile yazılmıştır. Ahalisi arasında güzeller çok bulunur. Musikide meşhur olan Yusuf Hoca, Endicanlıdır. Havası sıhhate muzırdır ve sonbaharda sıtma çok olur.” (Arat, 1970: 4).

Babür Mirza, Çağatay şairi Ali Şîr Nevaî'nin eserlerinde kullandığı dilin, Fergana ve Andican halkının kullandığı dil olduğunu düşünse de Radlof'a göre Çağatayca halk tabanlı bir dil olmayıp yalnızca edebi bir dildi (Barthold, 2015a: 161). Naseem (2016: 34-36) günümüz Özbek edebi dilinin temellerinin Fergana (Karluk) lehçesine dayandığını ve bunun içinde Andican diyalektinin müstesna bir yeri olduğunu belirtir.

SONUÇ

Eski sakinleri İranî topluluklar olan Andican şehrinin gelişim evreleri, tarihî İpek Yolu'nun ticaret duraklarından biri üzerinde bulunmasıyla şekillenmiştir. V. yüzyıldan itibaren bir Türk yurdu haline gelen Fergana Vadisi, verimli topraklarıyla bir tarım merkezi olarak da önem taşıırken; İslam fetihleri sırasında ulaşılan son nokta olması nedeniyle simgesel bir değere daha kavuşmuştur. Bu esasen stratejik önemle örtüşüyordu. X. yüzyıl İslam coğrafyacılarının eserlerinde ticari hareketliliğin yanı sıra yeraltı zenginlikleri ile de öne çıktığı görülen Andican'ın, Müslüman Türkler ile putperest dünya arasındaki sınırı belirlediği görülmüştür.

Karluk Türklerinin yoğun olarak yerleştikleri bölgede, Moğol kökenli Karahıtay ve Nayman baskısı artarken; yine Moğolların, bu kez Cengiz Han liderliğinde bölgeye girişi paradoksal bir sevinç yaratmıştır. Moğol akınlarında büyük hasar alan şehirlerden olan Andican, bu kez Çağatay ve Ögedey ailelerinden hanlarca yeniden restore edilerek, sistemli bir göç politikasına tabi tutulmuş ve böylece kozmopolit bir yapıya kavuşmuştur. Ne var ki Cengiz Han'ın askerî merkezîyetçiliğine verilen tepki olarak yeniden güçlenmeye başlayan geleneksel bozkır kabileciliği, Andican ve çevresinde de etkili olmaya başlamıştır. Bu siyasal iklimde Maverâünnehir'de ortaya çıkan Timur, yeni bir merkezîyet düzeni kurmak için doğu sınırlarını genişletmek ve sağlamlaştırmak üzere, kendisi gibi güçlenmekte olan Moğol kabileleri üzerine

yürümüştür. Moğol Duğlat reisi olan Kamerüddin ile yaptığı uzun savaşlarda sürekli el değiştiren ve yıpranan Andican neticede Timurluların elinde kalmıştır. Daha önce Ahsiket olan Fergana'nın merkezi, Timurlular devrinde Andican olurken; şehir Semerkant'tan sonra doğu sınırındaki ikinci başkent konumuna yükselmiştir. Nitekim son Timurlu ve ilk Babürlü hükümdarı Zahirüddin Muhammed burada doğmuş; onun döneminde şehir kültürel açıdan hayli gelişmiş, Çağatayca'nın önemli şair, yazar ve sanatçıları yine bu dönemde yaşamıştır. Andican, tüm bu özellikleriyle hem Türklerin hem de Moğolların tarih belleğinde simge bir şehir olmayı başarmıştır.

Yazarlık Katkısı

Bu çalışma tek yazarlı olarak yürütülmüştür.

Etik Kurul Beyanı

Bu çalışmanın verileri, doküman incelemesine dayalı olarak toplandığı için etik kurul izni gerektirmemektedir.

KAYNAKÇA

- Abduhalimovich, H. A. (2021). From the history of ancient cities of the Fergana Valley (In the example of Mingtepa-Ershi). *European Scholar Journal*, 2(5), 100-103.
- Ahmadaliyev, Y. (1997). "Andi" tutingan demek. <https://doi.org/10.51699/pjcle.v9i.99>
- Aka, İ. (2014). *Timur ve devleti*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Anonim (2016). *Oğuz Kağan destanı* (Haz.: N. Demir). Ötüken Neşriyat.
- Arat, R. R. (1970). *Baburnâme*. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Arıcanlı Togan, İ. (1988). Moğollar ve Timurlular devrinde Doğu Türkistan. <https://turkistanilibrary.com/sites/default/files/mogollar-vetimurlar-devrinde-dogu-turkistan.pdf> adresinden 2 Şubat 2025 tarihinde erişildi.
- Bala, M. (1988). Endican. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* İçinde (s. 268- 270). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Barthold, V. V. (1990). *Moğol istilasına kadar Türkistan* (Haz.: H. D. Yıldız). Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Barthold, V. V. (2015a). *Orta Asya Türk tarihi* (Çev.: H. Dağ). Divan Kitap.
- Barthold, V. V. (2015b). *Uluğ Beg ve zamanı* (Çev.: İ. Aka). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Bira, S. (1998). *The Mongols and theirs state in the Twelfth to the Thirteenth Century*. https://en.unesco.org/silkroad/sites/default/files/knowledge-bank-article/vol_IVa%20silk%20road%20the%20mongols%20and%20their%20state%20in%20the%20twelfth%20to%20the%20thirteenth%20century.pdf adresinden 5 Şubat 2025 tarihinden erişildi.
- Biran, M. (2013). Rulers and city life in Mongol Central Asia (1220-1370). D. Durand (Ed.), *Turko-Mongol rulers, cities and city life* (s. 257-283). Brill.
- Davidovich, E. A. (1998). Central Asia. M. S. Asimov & C. E. Bosworth (Ed.), *History of civilizations of Central Asia* (s. 395-417). Unesco Publishing.
- Devlet, N. (2010). *Asya fatihi: Cengiz Han*. Başlık Yayınları.

- Djamal al- Karşi (2005). *Al-mulhakat bi's- surah* (Çev.: Ş. H. Vohidova & B. B. Aminova). Dayk Press.
- Ebû İshâk el-Fârisî el-İstahrî. (1967). *Kitâbü'l-mesâlik ve'l-memâlik* (Thk.: M.J. Goeje). Brill.
- Ebu S'ad Abdülkerim b. Muhammed es-Sem'anî (1988). *El-ensâb*. Dâru'l-fikr.
- Ebü'l-Fidâ (1930). *Takvîmü'l-büldân* (Trc.: A. Ayetî). Tahran.
- Ergashev, A. (2021). About the toponomy of Andijan. *Literature and ELT*. 9, 119-126.
- Hasan-ı Rumlu (2006). *Ahsenü't-tevârih* (Çev.: M. Öztürk). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İbni Arabşah (2012). *Acâibu'l-makdûr* (Çev.: A. Batur). Selenge Yayınları.
- Kafalı, M. (2005). *Çağatay Hanlığı*. Berikan Yayınevi.
- Kafesoğlu, İ. (1992). *Harzemşahlar Devleti tarihi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kaşgarlı Mahmud (1985). *Divanü lûgat-it-Türk tercümesi* (Çev.: B. Atalay). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kayumov, A. (2003). Turkic literature. C. Adle (Ed.), *History of civilizations of Central Asia* (s. 720-728). Unesco Publishing.
- Konukçu, E. (1995). Endican. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* İçinde (s. 190-192). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Mirza Haydar Duğlat (2006). *Tarih-i Reşidî* (Çev.: O. Karatay). Selenge Yayınları.
- Mu'ineddîn Natanzî (2023). *Müntehabü't-tevârih-i Mu'inî (İskender anonimi)* (Çev.: Ahmet Özturhan vd.). Bilgeoğuz Kitap.
- Muhammadjanov, A. P. (2002). Andikon, Andigon ve Andican toponimleri. <https://literature.academicjournal.io/index.php/literature/article/view/99> adresinden 5 Şubat 2025 tarihinden erişildi.
- Muhammed b. Muhammed Cuveynî (1912). *Târîh-i cihân-guşâ* (Thk.: M. Kazvîni). Brill.
- Naseem, M. H. M. (2016). *Çağatay, Özbek ve yeni Uygur Türkçelerinde fîl işletimi* (Tez No.: 648374) [Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Nizamüddin Şâmî (1987). *Emîr Timur* (Çev.: N. Lugal). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Orhan Kurulay, S. (2007). *Hudûd el-âlem'e göre 10. asırda Türk boyları* (Tez No.: 209743) [Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Sahibkıran Emir Timur Muhammed Tarağay Bahadıroğlu (2010). *Timur'un günlüğü -Tüzükât-ı Timur* (Haz.: K. Şakirov & A. Aslan). İnsan Yayınları.
- Saparaliyev, D. (2005). Kırgızistan'ın kale ve şehirleri (XVIII-XIX. yüzyıllar). *Erdem*, (42), 59-76.
- Shaydulovich, M. T. (2020). Genesis and evolution of ancient cities in Central Asia. *International Journal of Scientific Engineering and Science*, 4(7), 74-82.
- Sinor, D. (1998). Central Asia under the rule of successors. M. S. Asimov & C. E. Bosworth (ed), *History of civilizations of Central Asia*. (s. 265-272). Unesco Publishing.
- Şemseddin Ebû Abdullah Muhammed Mukaddesî (1906). *Ahsenü't-tekâsim fî ma'rifeti'l-akâlîm* (Thk. M. Goeje). Brill.
- Şerefüddin Ali Yezdî (2019). *Emîr Timur* (Çev.: A. Batur), Selenga Yayınları.
- Şeşen, R. (2017). *İslam coğrafyacılarına göre Türkler ve Türk ülkeleri*. Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Şihabüddîn Ebî Abdillâh Yâkut b. Abdillâh el-Hemevî (1977). *Mu'cemu'l-buldân*. Dâru's-Sadr.
- Tacü's-Selmânî (1999). *Tarihnâme* (Çev.: İ. Aka). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Taşgıl, A. (2003). *Gök-Türkler*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

-
- Türkmen, İ. (2023). Göçebe ve kent kültürünün etkileşimine bir örnek olarak 19. yüzyılın ikinci yarısında Fergana Vadisi. *19. Türk tarih kongresi bildiriler kitabı* (s. 373-386). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yıldırım, K. (2015). *Çin kaynaklarına göre Hunlar ve Gök-Türkler döneminde Türkistan'ın tarihî coğrafyası* (Tez No.: 391429) [Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Yıldırım, K. (2017). Uygur Özerk Bölgesinde halk arasında yaşayan bazı tarihî yer adları. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, (9), 87-92.
-